

KONKRÉTNY A ABSTRAKTNÝ POJEM

MIROSLAV KUSÝ

Pojem vyjadruje v skoncentrovanej forme dosiahnuté poznanie určitého objektu, resp. určitej triedy objektov tým, že je v ňom vydedená podstata daných objektov tejto triedy. Podstata však nie je niečo jednoduché, homogénne a raz navždy dané. Podstata je nevyčerpatelná práve tak, ako je nevyčerpatelný jav, prostredníctvom ktorého sa k nej dostávame. To znamená, že nijaký pojem nemôže obsiahnuť túto podstatu v jej celku a v jej úplnosti; môže sa k tomu iba viac alebo menej približovať. V pojme je vydedená vždy len určitá zvláštna podstata, resp. určitá časť alebo stránka tejto podstaty daných objektov skúmania. Platí to rovnako pre klasifikačné pojmy, ako aj pre pojmy moderného spôsobu vedeckého myslenia. Rozdiely, ktoré vznikajú medzi týmito pojmi v procese vývoja nášho poznania, sú kvalitatívne rozdiely v stupni preniknutia do tejto podstaty, v stupni jej zmocnenia sa ľudským poznaním.

Pojmy nevystupujú v ľudskom myslení ako nejaké izolované samostatné jednotky. Človek nemyslí v pomoch ako takých, jeho myslenie možno iba teoreticky rozložiť na pojmy. Aktuálny a konkrétny proces ľudského myslenia prebieha v súdoch a úsudkoch, vo výrokoch a výpovediach o obklopujúcej ho vonkajšej skutočnosti. Pojem v tomto slova zmysle predstavuje jednak prvok takejto výpovede a jednak aj jej určitý výsledok, predstavuje jednak jej východisko a jednak aj jej záver. Keď napr. (a to aj v zmysle tradičného výkladu pojmu) konštatujeme: „tráva je zelená rastlina“, sú východiskom tohto súdu pojmy „tráva“ a „zelená rastlina“. Aby sme totiž mohli pochopiť tento súd ako celok, musí nám byť už predom známy význam jeho komponentov, t. j. musíme poznať obsah príslušných pojmov. Na druhej strane je však pojem práve tak aj výsledkom tohto súdu: v danom prípade je to pojem „tráva“, ktorého sa tento súd vo svojom celku týka a o ktorom ním vypovedáme. Uvedený súd teda determinuje obsah pojmu „tráva“ — tým, že o objekte, ktorý je týmto pojmom vyjadrený, niečo konštatuje („je zelená rastlina“). Toto vcelku platí pre každý druh výpovede o čomkoľvek; to, čoho sa táto výpoveď týka, možno vždy vyjadriť určitým pojmom, ktorý je teda touto výpoveďou vždy nejako determinovaný a predstavuje tak jej určitý výsledok. Ak napr. vypovieme, že „otec je starší ako syn“, sú komponenty tejto výpovede pojmy „otec“, „starší ako“ a „syn“ a výsledkom tejto výpovede je určitá determinácia pojmu „otec“.

Každú výpoveď teda možno takouto analýzou rozložiť na pojmy determinujúce a pojem determinovaný. Vo východisku tejto výpovede musia byť všetky jej pojmové komponenty vymedzené samy osebe a relatívne od seba nezávisle. V jej výsledku vstupujú determinujúce pojmy do obsahu determinovaného pojmu a robia ho tak v tej či onej miere od nich závislým a nimi určeným. Skutočnosť tejto závislosti obsahu pojmov od určitých výpovedí o tom objekte nášho poznania, ktorý tieto pojmy odrážajú

(a stávajú sa tak determinovaným komponentom týchto výpovedí), nazveme p o j m o v ý m k o n t e x t o m. Ak je základnou formou ľudského myslenia práve výpoveď o každom a ktoromkoľvek objekte nášho poznania, je zrejmé, že musíme predpokladať zásadnú nutnosť existencie pojmového kontextu pre každý pojem, ktorým ľudské poznanie disponuje. Tento predpoklad v konečnom dôsledku znamená, že aby mohol určitý pojem tvoriť determinujúci komponent nejakého pojmového kontextu, musíme predom poznať aspoň elementárnu formu takého iného pojmového kontextu, v ktorom je tento pojem determinovanou zložkou. Z toho, pravda, vyplýva hlboká vzájomná spätosť a podmienenosť všetkých našich pojmov, pretože ich používame v rozmanitých kontextoch a v rôznych funkciách v týchto kontextoch. Na druhej strane, musíme takisto aspoň v zásade predpokladať, že každý pojmový kontext aktuálneho a konkrétneho procesu ľudského myslenia nejakým spôsobom obohacuje a rozširuje determinovaný pojem, pridáva do jeho obsahu niečo nového. Práve v tomto obohacovaní a rozširovaní našich pojmov spočíva progresívny vývoj ľudského poznania vonkajšieho sveta.

Vo všeobecnosti možno povedať, že pojem je tým úplnejší a všestrannejší, čím väčším počtom rôznych pojmových kontextov je determinovaný jeho obsah. Tieto rôzne pojmové kontexty sa budujú v procese vývoja človeka, jeho praktickej činnosti, jeho praktického styku s rozmanitými objektami vonkajšieho sveta. Pravda, taký všeobecný pojem, v obsahu ktorého by boli zahrnuté všetky možné pojmové kontexty, je iba teoretická konštrukcia. Táto konštrukcia má iba potenciálnu platnosť, pretože sa v konkrétnom procese ľudského poznania nikdy úplne nerealizuje. Aktuálne používané pojmy — práve preto, že sa vždy používajú len v určitých pojmových kontextoch — sú z hľadiska súhrnu všetkých možných pojmových kontextov aj tak jednostranné a parciálne.

V bežnej reči sa vytvára celé množstvo rozmanitých pojmových kontextov, v ktorých sa jednotlivé pojmy používajú. Z toho často plynie, že takéto pojmy sú dosť nepresné, nejednoznačné a že ich možno len veľmi ťažko — príp. ich vôbec nemožno — vymedziť. A naopak, pre vedecké pojmy je charakteristické, že druhy ich pojmových kontextov sú prísne obmedzené a jednoznačne určené. Súhrn prípustných pojmových kontextov pre pojmy vedeckého myslenia je vždy stabilizovaný v určitom systéme v e d y. V prípade tradičného spôsobu vedeckého myslenia to bol klasifikačný systém vedy, ktorým boli pre jeho pojmy určené jediné možné pojmové kontexty, prípustné v tomto systéme. Vedecké myslenie vo svojom ďalšom vývoji stále viac rozširovalo a rozširuje počet týchto druhov prípustných pojmových kontextov, zachovávajúc pritom podmienku ich jednoznačného určenia. Tým prechádza stále viac od úzko obmedzených a jednostranných vedeckých pojmov k pojmom hlbšie a všestrannejšie odražujúcim skúmanú vonkajšiu skutočnosť a vznikajú tak zároveň aj širšie a danú oblasť výčerpávajúcejšie systémy vedy. V tomto slova zmysle sa stávajú vedecké pojmy modernej vedy stále viac pojмами d i a l e k t i c k ý m i, t. j. takými pojмами, ktoré vo svojom obsahu koncentrujú hlboký a všestranný odraz celku podstaty daných objektov poznania, vyjadrujú vnútornú zákonitosť týchto objektov v čo najširšej miere a týchto spôsobom predstavujú relatívne vyčerpávajúcu skratku pre celý komplex dosiahnutého ľudského poznania v danej oblasti vedeckého skúmania.

V tom spočíva aj význam, v ktorom dialektická logika interpretuje otázku konkrétnych a abstraktných pojmov. Určitý pojem je tým konkrétnejší, čím viac je do jeho obsahu zahrnutý širší a hlbší okruh vzájomných vnútorných a vonkajších vzťahov, závislostí, štruktúrálnych relácií a súvislostí, v ktorých sa nachádza daný objekt poznania, vyjadrený týmito pojмами. A naopak, pojem je tým abstraktnejší, čím je jeho obsah chudobnejší o akceptovanie takýchto relačných faktorov, čím izolovanejšie sa berie do úvahy príslušný objekt poznania v danom pojme.

Vonkajší svet ako celok predstavuje komplexnú dialektickú jednotu všetkých svojich súčastí, stránok a momentov, ktoré sa nachádzajú v najrozmanitejších vzájomných vzťahoch a závislostiach, navzájom sa podmieňujú a toto ich relačné pole modifikuje do určitej miery aj každú takúto parciálnu stránku, moment, alebo súčasť celku vonkajšieho sveta. Naše objekty poznania, odrážané pojmami, predstavujú vždy nejakú podobnú súčasť z tejto totality a to teda znamená, že by sme príslušné pojmy mohli nazvať konkrétnymi v absolútnom zmysle tohto slova iba vtedy, keby ich obsah vyčerpával celé príslušné relačné pole, všetky vzájomné vzťahy, závislosti a podmienosti, v ktorých sa daný objekt poznania nachádza. Tých je však v podstate nekonečne mnoho a preto iba „nekonečná suma všeobecných pojmov, zákonov etc. dáva konkrétne v jeho úplnosti“.¹ Z toho však vyplýva, že nijaký pojem sám osebe nemôže byť plne a vyčerpávajúco konkrétny.

Každý pojem je teda do určitej miery abstraktným pojmom a rôzne pojmy môžu byť abstraktné v rôznej miere. A nielen to: pojmy nie sú raz navždy dané, definitívne fixované jednotky ľudského myslenia, ale menia a vyvíjajú sa tak, ako sa mení a vyvíja aj celé naše poznanie vonkajšieho sveta. V tomto vývoji prechádza zmenami aj sám stupeň abstraktnosti týchto vyvíjajúcich sa pojmov a ten istý pojem sa takto môže stávať stále menej abstraktným, t. j. stále konkrétnejším. Tak napr. demokritovský pojem atómu je v tomto slova zmysle omnoho abstraktnejší ako pojem atómu v modernej fyzike.

Pre hodnotenie abstraktnosti vedeckých pojmov má veľký význam stanovenie šírky a bohatosti pojmových kontextov, v ktorých daný vedecký systém pripúšťa používať tieto pojmy. Čím sú tieto kontexty obmedzenejšie a jednostrannejšie, tým sú aj dané pojmy abstraktnejšie. Napr. práve pre klasifikačný spôsob vedeckého myslenia bol príznačný veľmi úzky a jednostranný pojmový kontext, stanovený klasifikačným princípom. Z toho vyplýva, že pojmy, ktoré tu boli označované ako konkrétne, sú vlastne v našom slova zmysle pomerne vysoko abstraktné. Táto skutočnosť je však zrejmä, keď si uvedomíme, že objekty skúmania, reprezentované týmito pojmami, boli zámerne izolované veci ako také a že sa na ich relačné pole pri tomto skúmaní bral do úvahy len veľmi nepatrný zreteľ. Podobne úzke pojmové kontexty — samozrejme, v iných ohľadoch a podmienené inými faktormi — majú aj niektoré špeciálne moderné vedecké disciplíny, ktoré aj označujeme ako tzv. abstraktné vedy. Sem patrí napr. geometria, matematika, matematická logika a podobné náuky, pojmy ktorých sú v uvedenom zmysle tiež vysoko abstraktné. Príčinou toho je skutočnosť, že tieto vedy prísne izolujú a vydeľujú nejakú zvláštnu stránku alebo moment z totality vonkajšieho sveta a analyzujú ju ako takú, budujúc si na základe toho svoje špecifické vedecké pojmy. A to sa do určitej miery nakoniec týka celej modernej vedy — pokiaľ sa v nej uskutočňuje ďalšie delenie jej predmetu a špecializácia jej úloh.

Táto vnútorná členitosť a diferencovanosť modernej vedy má, pravda, za následok, že tie isté objekty nášho poznávania môžu byť skúmané z rozličných hľadísk rozličnými vedeckými disciplínami, z ktorých každá si buduje svoje špecifické pojmy. Tieto pojmy rovnakých objektov v rôznych vedeckých disciplínach môžu sa potom navzájom líšiť aj čo do stupňa abstraktnosti podľa toho, aký široký a aký bohatý je príslušný pojmový kontext, prípustný v tej-ktorej vedeckej disciplíne. Tak napr. človek a ľudská spoločnosť je predmetom skúmania práve tak biológie ako politickej ekonómie, práve tak etiky ako histórie, práve tak teórie práva ako historického materializmu. Každá z týchto disciplín si buduje svoj špecifický pojem človeka a z nich bude biologický pojem

¹ V. I. Lenin, *Filozofické zošity*, Spisy 38, SVPL 1961, 297.

človeka abstraktnejší ako ekonomický a pod. a všetky spolu budú abstraktnejšie ako pojem človeka v historickom materializme. Historický materializmus vyjadruje v obsahu pojmu človeka relatívne najširšie relačné pole človeka ako objektu poznania, a teda prípustný pojmový kontext tohto historickomaterialistického pojmu človeka je relatívne najširší a najbohatší; to napr. tiež znamená, že takýto pojem človeka možno potom dosadiť aj do biologického a iného pojmového kontextu, zatiaľ čo opačný postup je nemožný: biologický pojem človeka už do historickomaterialistického pojmového kontextu dosadiť nemožno. A podobné vzťahy z hľadiska abstraktnosti možno konštatovať aj medzi ostatnými pojmami rozličných iných vedných disciplín.

Veda si pri skúmaní svojho predmetu, ktorý predstavuje štrukturálnu súčasť celku vonkajšieho sveta, zámerne ohraničuje jeho relačné pole a vydeľuje z tohto totálneho relačného pola iba niektoré zvláštne aspekty, ktoré akceptuje pri budovaní svojich pojmov. Výber týchto aspektov je determinovaný jednak dosiahnutým stupňom vývoja ľudského poznania a jednak tým špecifickým hľadiskom, z ktorého určitá vedecká disciplína pristupuje ku skúmaniu príslušnej oblasti vonkajšieho sveta. A oba tieto determináčne faktory sú koniec koncov závislé od materiálnej praxe ľudskej spoločnosti, od dosiahnutého stupňa vývoja praktickej činnosti človeka. V prírode spravidla niet „čistých“ fyzikálnych objektov ako takých, resp. chemických, biologických objektov a pod. Konkrétne materiálne objekty sú zároveň aj fyzikálne, aj chemické atď. a jestvujú iba v nerozdielnej jednote všetkých týchto svojich stránok. Vo vedeckom myslení si môžeme iba vydeliť niektoré z týchto stránok vonkajších objektov a skúmať ich tak v teoreticky čistej podobe. Práve tak aj objektívne jestvujúce relačné polia týchto vonkajších objektov nemôžu byť v dôsledku toho výlučne fyzikálne, chemické, alebo biologické a pod., ale predstavujú ich jednotný komplex. Vydelenie určitého špecifického relačného pola z tohto komplexu je v kompetencii tej-ktorej vednej disciplíny a je to zároveň jediný možný spôsob rozširovania a prehľbovania ľudského poznania. Pravda, natútnym výsledkom tohto postupu vedy je budovanie pomerne vysoko abstraktných pojmov. Takými to vedeckými abstrakciami sú napr. pojmy jednotlivých vedeckých zákonov, štrukturálne pojmy skúmaných objektov, pojmy jednotlivých stránok a momentov týchto objektov a pod. Všetky tieto vedecké pojmy sú do určitej miery a v rôznej miere abstraktné; to však neznamená, že sú neúčinné, nepravdivé a že nesprávne odrážajú vonkajší svet. Práve naopak: „Myslenie, postupujúc od konkrétneho k abstraktnému, nevzdaluje sa — ak je správne... — od pravdy, ale sa k nej približuje. Abstrakcia h m o t y, prírodného z á k o n a, abstrakcia h o d n o t y atď., slovom, v š e t k y vedecké (správne, vážne, nie nezmyselné) abstrakcie odrážajú prírodu hlbšie, vernejšie, úplnejšie“.² Kritérium správnosti a pravdivosti nášho odrazu vonkajšej skutočnosti nespočíva teda v tom, že pojem predstavuje tým vernejší odraz, čím je „empirickejší“, t. j. čím je jeho obsah bližší bezprostrednej javovej danosti skúmaného objektu poznania, vyjadreného týmto pojmom. Vernosť pojmového odrazu možno hodnotiť iba podľa toho, nakoľko sa daný pojem zmocňuje podstaty svojho objektu, nakoľko a ako hlboko podstatu vyčerpáva. Práve preto často abstraktnejší pojem — ako pojem vydeľujúci nejakú hlbšiu podstatu skúmaného javu — predstavuje vernejší odraz vonkajšej skutočnosti, ako pojem, ktorý je „empirickejší“ v uvedenom zmysle. Tak napr. ekonomický pojem zákona ponuky a dopytu je bližší k vlastnej javovej stránke národohospodárskej skutočnosti kapitalizmu, ako je Marxov pojem hodnoty, ktorý má charakter relatívne omnoho vyššej abstrakcie. Tento zákon hodnoty však napriek tomu (alebo skorej: práve preto) vernejšie a hlbšie vystihuje ekonomické pomery kapitalizmu, ako

² V. I. Lenin, *Filozofické zošity*, Spisy 38, SVPL 1961, 179.

uvedený zákon ponuky a dopytu. Hodnota je kategória, ktorej chýba zmyslami postihnuteľná látka, ale je pravdivejšia ako zákon ponuky a dopytu.³

Pravda, z toho iba plynie, že „empirický“, „bezprostredne daný“, alebo „blízky javovej stránke“ na jednej strane a „konkrétny“ na strane druhej nie sú synonymá. Pojem určitého objektu je tým konkrétnejší, čím širšie a hlbšie relačné pole tohto objektu je vyjadrené v obsahu daného pojmu. Empirický pojem je však obvykle pojmom izolačným a ak aj konštatuje nejaké vzťahy, závislosti a podmienenosti príslušného objektu, sú to iba povrchné a málo podstatné relácie. To znamená, že relatívne konkrétny, t. j. menej abstraktný ako iný, je len taký pojem, ktorý zároveň s tým, že postupuje do čo najväčšej hĺbky podstaty daného objektu, „sonduje“ podobne aj relačné pole tohto objektu a tak neakceptuje iba jeho vonkajšie povrchové relácie, ale vydeluje z tohto relačného poľa jeho vnútorné, podstatné zložky, hľadá v nich vzťah podstat a medzi podstatami: Táto „konkretizácia“ pojmov sa však nemá splniť nijak ináč ako pomocou pomerne vysokých vedeckých abstrakcií, pretože iba v nich sú vydelované a analyzované jednotlivé zvláštne podstaty ako také. Konkrétny pojem teda nie je východisko príslušných pojmov — vedeckých abstrakcií, ale je až pomocou nich dosiahnutý relatívny záver ľudského poznania danej oblasti vonkajšej skutočnosti. Čím vyššie, hlbšie a dôkladnejšie vedecké abstrakcie budujeme, tým konkrétnejší pojem bude výsledkom tejto našej poznávacej činnosti. Tento úsudok je iba zdanlivo paradoxný, pretože jeho obsahom nie je metafyzický, ale dialektický rozpor vzťahu konkrétneho a abstraktného, t. j. taký rozpor, ktorý je v tomto vzťahu a v jeho rozvíjaní zároveň aj riešený. Z toho je, nakoniec, tiež zrejmé, že relatívne najkonkrétnejšie sú tzv. dialektické vedecké pojmy, t. j. také pojmy, ktoré odrážajú čo najhlbšie a najširšie tak vlastnú podstatu objektu nášho poznania, ako aj celého jeho relačného poľa — a tieto dialektické pojmy nie sú budované nijak ináč, ako prostredníctvom vysokých vedeckých abstrakcií, špecializovaných čo najužšie. Konkrétny pojem je tak „zhrnutie mnohých určení, teda jednota rozmanitého...“, v ňom „...vedú abstraktné určenia k reprodukcii (objektívneho — M. K.) konkrétne myslením“.⁴

Keď teda hovoríme, že pojem odráža podstatu daného objektu poznania, nejde pri dialektickom chápaní konkrétneho pojmu len o úzko vydelenú podstatu nejakého izolovaného objektu, ale o podstatu v najširšom a najhlbšom slova zmysle. Máme tu na mysli takú podstatu objektu, ktorá vyjadruje nielen nejaké jeho všeobecné „vlastnosti“, ale — a to predovšetkým — zákonitosť jeho vnútornej a vonkajšej štruktúry, t. j. systémovú zákonitosť tohto objektu, prejavujúcu sa v odhalených podstatných vzťahoch, resp. v odhalených vzťahoch medzi podstatami. Lenin si vypisuje z Heglovej Logiky vetu: „Zákon je teda podstatný vzťah“ a komentuje ju: „Zákon je vzťah... Vzťah podstat a medzi podstatami“.⁵ V zákone a v zákonitosti — ako ich chápe dialektický materializmus — je teda vyjadrená vnútorná i vonkajšia štruktúra každého objektu nášho poznania, a to v takej miere, že stačí vydeliť iba určité uzlové body tejto štruktúry, aby sme pomocou nich dokázali rekonštruovať dialektický celok príslušného objektu poznania, aby sme dokázali správne a pravdivo vystihnúť funkciu každej stránky, aspektu, vlastnosti a pod. tohto objektu, aby sme stanovili miesto a význam týchto stránok a vlastností v príslušnej štruktúre daného objektu poznania. Dialektický pojem, ktorý obsahuje práve tieto uzlové body vnútornej a vonkajšej štruktúry daných objektov poznania, t. j. zákonitosť usporiadania tak ich vnútra, ako aj ich relačného poľa, neochudobňuje ľudské poznanie tak, ako to vidíme

³ V. I. Lenin, *Filozofické zošity*, Spisy 38, SVPL 1961, 180—181.

⁴ K. Marx, *Ke kritice politické ekonomie*, Praha 1953, str. 171.

⁵ V. I. Lenin, *Filozofické zošity*, Spisy 38, SVPL 1961, 160—161.

u klasifikačného pojmu; naopak, dialektický pojem obohacuje ľudské poznanie, pretože nič z jeho dosiahnutých výsledkov neoddeluje a nezatraca ako „nepodstatné“, ale vyvodzuje z týchto výsledkov takú zákonitosť daného objektu poznania, ktorou je do jeho štruktúry zapojené aj toto „nepodstatné“, ukazuje vzťahy závislosti a podmienenosti takýchto podružných aspektov, stránok a vlastností tohto objektu od jeho iných stránok. „Dialektický pojem celý je úplný systém. Javy, ktorými sa daný predmet prejavuje a stránky daného predmetu sú podrobené zákonitostiam vzájomných súvislostí. To znamená, že o predmete máme vtedy dialektický pojem, keď poznáme systém, ktorý je medzi všetkými stránkami predmetu a keď poznáme systém, ktorým sa náš predmet viaže k ostatným predmetom. Potom stačí uviesť niektoré stránky predmetu (pretože všetky stránky pre ich nevyčerpatelnosť sa nedajú uvádzať) a na základe zákonitosti môžeme odvieť jeho ostatné stránky. A tak v abstraktnom dialektickom pojme nie je ani stopa po ochudobňovaní a odstraňovaní jednotlivých znakov a stránok. Proces abstrakcie tu vlastne znamená zapájanie jednotlivých stránok do celku predmetu a do celku skutočnosti“.⁶ Takto budovaný dialektický pojem sa v tomto procese vlastne zbavuje svojej východiskovej abstraktnosti a stáva sa konkrétnym pojmom, hlboko a všestranne odrážajúcim objektívnu konkrétnosť vonkajšieho sveta. Skvelým dokladom tohto postupu je Marxov Kapitál, kde nachádzame systematické budovanie a rozvíjanie pojmov ekonomických javov kapitalizmu. Jeho východiskom tu je konkrétny, živý celok tohto ekonomického poriadku, na základe analýzy ktorého Marx buduje vedecké abstrakcie daných ekonomických javov v ich „čistej podobe“ (ako sa o tom môžeme presvedčiť v prvej, najteoretickejšej časti Kapitálu). Takto pripravený a fundovaný, prechádza Marx potom ku „konkretizovaniu“ týchto pojmov, k ich skúmaniu z hľadiska celku relačného poľa kapitalistickej hospodárskej formácie a dochádza ku svojim známym, hlboko vedecky podloženým záverom tak o každom ekonomickom jave kapitalizmu zvlášť, ako aj o celkovej povahe kapitalizmu ako takého. Od základných abstraktných pojmov sa Marx dostáva k stále konkrétnejším dialektickým pojmom, ktoré však pritom zachovávajú a ešte aj ďalej rozvíjajú hĺbku, dôkladnosť a presnosť predchádzajúcich abstrakcií. Túto svoju metódu Marx nakoniec sám najvýstižnejšie charakterizuje vlastnými slovami v známej pasáži o vedeckej metóde tvorenia pojmov.⁷

Dialektické chápanie vzťahu medzi konkrétnym a abstraktným pojmom teda ukazuje, že to nie je statický vzťah dvoch nehybných kategórií, ale dynamický vzťah, ktorý sa uskutočňuje, mení a vyvíja v procese poznania a v ktorom sa obe protikladné kategórie navzájom dopĺňajú a navzájom prechádzajú jedna v druhú. Je to vzťah, ktorým sa abstraktný pojem začleňuje do obsahu konkrétneho pojmu, predstavuje prvok jeho celkovej štruktúry. Túto poslednú skutočnosť sice postihla už aj tradičná logika, vyvodzovala z nej však metafyzické závery: konkrétne je len konkrétne (ako vec, resp. ako pojem tejto veci), abstraktné je len abstraktné (ako vlastnosť, resp. ako pojem vlastnosti veci) a abstraktné je len súčasťou konkrétneho. Dialektická logika, naopak, ukazuje, že abstraktné je zároveň konkrétne a konkrétne je zároveň abstraktné a že je to vývojový proces ľudského poznania, v ktorom sa tieto prechody uskutočňujú. Abstraktný pojem je výsledkom počiatočnej analýzy objektívneho konkrétneho, je zárodkom, východiskom vývoja konkrétneho pojmu. Konkrétny pojem je výsledkom komplexu predchádzajúcich abstrakcií, je dialektickým rozvinutím pôvodného abstraktného pojmu. Abstraktný pojem je síce súčasťou konkrétneho pojmu, ale nie v tradičnom slova zmysle: je jeho súčasťou tak, ako je nižší vývojový celok súčasťou vyššieho vývojového celku,

⁶ V. Filkorn, *Predheglovská logika*, Bratislava 1953, 132.

⁷ Pozri K. Marx, *Ke kritice politické ekonomie*, Praha 1953, 170 a n.

je v ňom zachovaný iba ako niečo zároveň dialekticky prekonané. Konkrétny pojem je konkrétny nie preto, že by opustil dosiahnutú úroveň a znižoval hĺbku predchádzajúcich abstrakcií, ale naopak, preto, že nachádza vnútornú zákonitosť medzi výsledkami týchto abstrakcií, že ich povyšuje na zákon vnútornej a vonkajšej jednoty daného objektu poznania v tomto konkrétnom pojme. Pôvodná zmyslová konkrétnosť sa tak cestou abstrakcie stáva vyššou, logickou konkrétnosťou, konkrétnosť javu sa stáva konkrétnosťou podstaty, ktorej jednotlivé a postupné abstraktné určenia sa nakoniec zlučujú v dialektický celok jej všestranného a vyčerpávajúceho pojmu. Takýto výsledný konkrétny pojem sa navracia ku svojmu pôvodnému východisku — k objektívnej vonkajšej skutočnosti a stáva sa dôležitým teoretickým nástrojom ľudskej praktickej činnosti. Preto Lenin tento dialektický proces ľudského poznania charakterizuje svojím známym výrokom: „Od živého nazerania k abstraktnému myslieniu a od neho k praxi — takáto je dialektická cesta poznania pravdy, poznania objektívnej reality“.⁸

---

⁸ V. I. Lenin, *Filozofické zošity*, Spisy 38, SVPL 1961, 179.